

בניני תרגום יונתן

חידושים ופנינים בפרשנות המקרא מתרגום יונתן בן עוזיאל

גיליון מספר: 12*

חג הסוכה

[ודבקה אמרה ליעקב בנה לאמר. הנה הלילה הזה עליונים משבחים לארון העולם ואוצרות טללים נפתחים בו, ושמעתי את אביך מדבר עם עשיו לאמר].

ליליה הנמוכן לגאולה

על הפסוק (שמות יב, מב) 'ליל שמרים הוא ליי' מתאר תרגום יונתן את ארבעת המאורעות שאירעו ושעתידים להיות בלילה זה השמור ומוכן לגאולה. ובראשם בריאת העולם שלשיטתו היתה בלילה זה.

ליל שמרים הוא ליי להוציאם מארץ מצרים הוא הלילה הזה ליי שמרים לכל בני ישראל לדרתם:

(שמות יב, מב)

אדבעה לילון פתיבין בספר דוברנייא קדם רבון עלמא. ליליא קדמא פד איתגלי למברי עלמא: תנינא פד איתגלי על אברהם: תליתאה פד איתגלי במצרים והות ידיה מקטלא פל בוקרא דמצרים וימיניה משויבא בכוריהו דישראל: רביעאה פד אתגלי למפדוק עמא בית ישראל מביני עממא. וכולהון קרא לילי נטיר, בגין בן פדיש משה ואמר ליל נטיר לפודקן הוא מן קדם יי למפקא ית עמא בני ישראל מארעא דמצרים, הוא ליליא הדין נטיר ממלאכה מחבלא לכל בני ישראל דבמצרים, וכן למיפקהון מגלותהון לדדיהון:

[ארבעה לילות כתובים בספר הזיכרונות לפני ארון

קדושת ליל הסוכה

תרגום יונתן בפרשת תולדות מתאר את גודל מעלת קדושת ליל הסוכה, ובכך מבאר מדוע יצחק אבינו ביקש לברך את עשיו דווקא בלילה זה.

ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראת ויקרא את עשו בנו הגדל ויאמר אליו בני ויאמר אליו הנני: (בראשית

כז, א)

והזה פד סיב יצחק וכהין עיניו מלחמי, דכד בפתייה אבוי אסתכל בכורסיה וקרא ושדיין מההוא זמנא עיניו למכה. וקרא ית עשו בדיה רבא בארביסד בניסן, ואמר ליה, ברי, הא ליליא דין עילאי משבחין למארי עלמא ואוצרי טלין מתפתחין ביה. ואמר ליה הא נא:

[ויהי כאשר זקן יצחק ותכהינה עיניו מלדאות, כי כאשר עקדו אביו הסתכל בכסה הכבוד והתחילו מעת ההיא עיניו לכהות. ויקרא את עשיו בנו הגדול בארבעה עשר בניסן, ואמר לו, בני, הנה הלילה הזה עליונים משבחין לארון העולם, ואוצרות טללים נפתחים בו, ואמר לו הנה אני.]

וכך גם מתרגם תרגום יונתן את דברי רבקה ליעקב, אחר ששמעה ברוח הקודש את דברי יצחק לעשיו:

ודבקה אמרת ליעקב ברה למימר הא ליליא הדין עלאי משבחין למרי עלמא ואוצרי טלין מתפתחין ביה ושמעית ית אבוך ממליל עם עשו אחוך למימר:

וְלִבָּן בִּיקֵשׁ לַעֲקוֹר אֶת הַכֹּל

היכן ביקש לבן לעקור את הכל? ומיהו לבן זה?

המפרשים התקשו על פירושו של בעל ההגדה שארמי אובד אבי זה לבן, היכן ביקש לבן לעקור את הכל? ועוד הכיצד קשור לבן להמשך הפסוק המתאר את ירידת יעקב למצרים? ונאמרו בזה פירושים רבים.

רש"י (דברים כו, ה) פירש כבעל ההגדה שלבן ביקש לעקור את הכל, בעת שנודע לו דבר בריחת יעקב, ורדף אחריו על מנת להורגו.

גם תרגום יונתן (שם) מפרש את הפסוק על לבן שביקש להאביד את יעקב, ומסתבר שבפשט הכתוב כוונתו כרש"י בעת שרדף אחרי יעקב, אכן בתרגומו בחומש בראשית (לא, כב) מצאנו תוספת דברים על מה שהתחולל בזמן רדיפה זו.

תרגום יונתן מבאר כיצד ידע לבן שיעקב ברח? הלא היה רווח של שלושה ימים בין עדרי יעקב לעדרי לבן? ומבאר שלאחר שברח יעקב קמו הרועים על הבאר ולא מצאו מים, המתינו שלושה ימים אולי יטיף הבאר מים כדרכו, ולא הטיף, וסיפרו זאת ללבן, ומיד הבין שברח יעקב כי בזכותו היתה הבאר מטיפה מים עשרים שנה.

בשלב זה החליט לבן לרדוף אחר יעקב במטרה להורגו - ולעקור את הכל, ולקח את אנשיו ורדף אחרי יעקב מרחק של שבעה ימים ביום אחד (רש"י בראשית לא, כג). והשיגו בהר גלעד, לשם הלך יעקב משום שהתגלה לו ברוח הקודש ששם עתיד להיות הצלה לבניו בימי יפתח הגלעדי (ת"י בראשית לא, כא). ושם פגש לבן את יעקב בזמן שהיה מודה ומתפלל לה' (ת"י בראשית לא, כג).

הגעתו של לבן להר הגלעד היתה בערב, בליל ט"ו בניסן (ראה בפזמון ובכ"ן ז'יהי בחצי הלילה' שבסוף ההגדה) ובחלום הלילה בא אליו מלאך ה' וחרבו שלופה בידו, והזהירו פן ידבר עם יעקב מטוב ועד רע, (בראשית לא, כד). ובזה סוכלה מזימת לבן לעקור את הכל, וכפי שאמר לבן ליעקב למחרת: (בראשית לא, כט) "יֵשׁ לְאֵל יְדֵי לַעֲשׂוֹת עִמָּכֶם רָע, אֲלֵא שׁ: וְאֵלֵהֶי אֲבִיכֶם אֲמַשׁ אֲמֹר אֵלֵי יְאֹמֵר, הַשְּׁמֹר לָהּ מִדְּבַר עִם יַעֲקֹב מְטוֹב עַד רָע".

לבן הוא בלעם

והנה בתרגום יונתן בחומש במדבר (כב, ה ועוד) מבואר שלבן היה רשע גדול שרדף את ישראל בכמה הזדמנויות. והיה זקן מופלג מאוד, שהאריך ימים עד זמן מלחמת מדין, ובתורה מסופר אודותיו תחת שם נוסף: בלעם! וכמו שכתב תרגום יונתן: (במדבר כב, ה) "לבן הארמי הוא בלעם שרצה לבלוע את עם בני ישראל, ונקרא 'בן בעור' שנבער מרוב חכמתו, ולא חס על ישראל זרע בני בנותיו".

מדברי ת"י נראה שסבור שבלעם הוא לבן כפשוטו ממש. ולא כפירושים השונים³ שנאמרו על דברי הגמ' (סנהדרין קה. לגירסא אחת שם ברש"י⁴) ובמדרש תנחומא (פרשת ויצא יג) ועוד:

תנא הוא בעור⁵ הוא כושן רשעתים הוא לבן הארמי. 'בעור' שבא על בעירו (אתונו). 'כושן רשעתים' - שעשה שתי רשעיות בישראל⁶, אחת בימי יעקב... ואחת בימי שפוט השופטים. ומה שמו? לבן הארמי שמו.

ולפ"ז יתכן שהאמור בהגדה 'ביקש לעקור את הכל' כולל בתוכו את הקללות שרצה בלעם הוא לבן לקלל את בני ישראל במטרה 'לבלוע את בני ישראל', אך לא עלתה בידו.

אלא שמסדר הדברים המוזכרים בפסוק נראה שכוונת הפסוק לרצונו של לבן לעקור את הכל עוד קודם שיצאו ממצרים, ולא לאחר יציאתם כשנשכר על ידי בלק לקללם בעודם חונים במדבר.

יש לזכור שגם בהיות בני ישראל במצרים ביקש בלעם - לבן לכלות את בני ישראל, במה שהיה שותף בעצת השעבוד של בני ישראל במצרים כמבואר בגמרא (סוטה יא.). ועוד שבלעם הוא היה אביהם או רבם של ינוס וימברוס ראשי המכשפים שעמדו לפני פרעה, ועשו את כל הכישופים כנגד משה ואהרן ולבסוף התגיירו ויצאו עם בני ישראל ממצרים והם אלו שעשו את העגל בכישופיהם (לדעת הזוה"ק). (וכמבואר בת"י בכמה מקומות אודותם, ובפרשת בלק (במדבר כב, כב) תרגום: "ושני נערי עמו" - "וְיָרִין עוֹלִימוֹי יְנִיס וַיִּמְרִס עִמֵּיהֶם"). אך כאמור פשטות כוונת בעל ההגדה לבקשת לבן לעקור את הכל עוד קודם ירידתם למצרים.

מדוע ירד לבן למצרים?

ואם לא די בזה, תרגום יונתן בחומש במדבר מגלה פרטים

3. ודלא כשיטות השונות בנושא זה. ראה בפירושו הרא"ש (בראשית לא, מח) שבלעם היה מבני בניו של לבן. וכן בדבריו להלן (במדבר לא, ח) שבלעם היה ממשפחתו של לבן. וכן לגירסא אחת בסוגיא בסנהדרין קה. שבלעם היה בנו של לבן. דעה נוספת מובא ב'שכל טוב' (בראשית כב, כא) שבלעם הוא קמואל שהיה אביו של לבן. ובספר 'ציוני' (במדבר כב, כד) כתב שבלעם היה גלגול של לבן.

4. וכך הבין אף החזקוני בדברי הגמ' שם. ראה במדבר כב פסוק כד.

5. ודלא כנדפס ברש"י ברוב הדפוסים ש'בעור אביו של בלעם היה'. כי הוא ט"ס ברש"י וכמש"כ 'מלא הרועים' (שם) בשם השל"ה פרשת בלק.

6. יש לידע כיצד יתכן שבלעם היה כושן רשעתים הלא הומת על ידי פנחס במלחמת מדין כמבואר בת"י בפרשת פנחס וצ"ע. אכן מסתבר שלדעת ת"י בלעם לא היה כושן רשעתים, ואף הגמ' לא ס"ל את דברי ת"י שבלעם הוא לבן כפשוטו.

וַיִּמָּחַר לְמִצְרַיִם שְׁעָשׂוּ לָהֶם כְּפֹה טוֹבוֹת עָשׂוּ לָהֶם כָּהֵן,
לְשָׂאָר אַמּוֹת עַל אַחַת כְּפֹה וְכֹמָה, הַיָּאֵף אַתָּה יוֹעֲצָנִי,
אָמַר לוֹ בְּלָעַם. לָךְ וְעֵשֶׂה עִמָּהֶם מְלַחְמָה, וְאִם אֵין
אַתָּה עוֹשֶׂה עִמָּהֶם מְלַחְמָה אֵין אַתָּה יָכוֹל לָהֶם, מִפְּנֵי
שְׁהוּא בְּנֵי בְּנֵי שְׁלֵל אַבְרָהָם אֵין אַתָּה יָכוֹל לָהֶם, וְאִם אַתָּה
שְׁהוּא בְּנֵי בְּנֵי שְׁלֵל אַבְרָהָם, תְּלֹוֹי בְּזָכוֹתוֹ שְׁלֵל אַבְרָהָם.
מִיָּד בָּא עָלֵיהֶם לְמַלְחָמָה.

דעה נוספת היא שלאחר שעזב בלעם את מצרים, מלך על
עמלק, והוא 'בלע מלך עמלק' וגירה את ארצו להילחם עם
ישראל.

מהלך זה מסתדר עם דברי ת"י בכמה מקומות, וראה הערה⁷.
דברים אלו הם למרות שתרגום יונתן בחומש שמות מבאר
את סיבת בואו של עמלק למלחמה עם ישראל, ומדבריו
עולה שלעמלק היה מניע אחר, וכך כותב תרגום יונתן:
(שמות יז, ח)

ויבא עמלק מארץ הנגב, וקפץ בלילה ההוא אלף
ושש מאות מיל, בגלל המריבה שהיתה בין עשיו ובין
יעקב בא וילחם עם ישראל ברפידים, והיה לוקח
והורג אנשים מבית דן שלא היה הענן מקבל אותם
מפני הע"ז אשר ביניהם.

בתרגום יונתן מבואר שעמלק הגיע לנקום את נקמת עשיו
זקנו, ואם מלך עמלק היה לבן - בלעם, לא ניתן לומר כן, כי
הרי לבן לא היה מזרע עשיו, אלא דוד של עשיו - אחי רבקה.

אמנם יתכן שאף שלבן לא היה מזרע עשיו, מ"מ הסית את
העם העמלקי להילחם בישראל בגלל המריבה של עשיו
זקנם עם יעקב, ונמצא שאין סתירה בין הדברים.

וְרַב כְּמָה שְׁנֵאמַר: רַבְּבָה כְּצֶמַח הַשְּׂדֵה נִתְתִּיךְ

מה היה מנין הילדים שיצאו ממצרים?

בעת שיצאו ממצרים נאמר בפסוק (שמות יג, יח): וַיִּסַּב אֱלֹקִים
אֶת הָעָם דְּרָךְ הַמִּדְבָּר יַם סוּף וְחִמְשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ

נוספים על בלעם - לבן, מדוע ירד למצרים? ומדבריו שם
עולה שללבן היה אף שם נוסף, ראה להלן.

וכך מתאר תרגום יונתן על הפסוק (במדבר לא, ח) "ואת בלעם
בן בעור הרגו בחרב", את סופו של בלעם שנהרג בחרב ע"י
פנחס:

"ויהי כאשר ראה בלעם החוטא את פנחס הכהן רודף אחריו,
עשה דבר כישוף ופרח באויר השמים, מיד הזכיר פנחס שם
הגדול והקדוש (של ה') ופרח אחריו ואחזו בראשו והורידו
(לארץ), שלף החרב ורצה להורגו. פתח (בלעם) פיו בדברי
תחנונים ואמר לפנחס, אם תקיים את נפשי נשבע אני לך
שכל הימים שאני קיים אין אני מקלל את עמך (ישראל).

ענה פנחס ואמר לו, הלא אתה הוא לבן הארמי שרצית
להכרית את יעקב וירדת למצרים בשביל להאביד את זרעו,
ואחרי שיצאו ממצרים גרית בהם את עמלק הרשע, וכעת
גרה התגרית לקלל אותם, וכיון שראית שלא הואילו מעשיך
ולא קיבל מאמר ה' ממך (את הקללות), יעצת למלך בלעם
להעמיד את בנותיו בפרשת דרכים להזנות אותם ומתו בגלל
זה מהם (מישראל) עשרים וארבעה אלף. בגלל זה אין יכולת
שוב להחיות אותך, ומיד שלף את חרבו מנרתיקה והרגו."

מדבריו למדנו שתכלית ירידת לבן - בלעם למצרים היתה
בכדי להאביד את נכדיו - זרעו של יעקב, ולכן השתתף
בעצת פרעה לכלותם ע"י השעבוד.

השם הנוסף של לבן - בלעם: בלע מלך עמלק?

עוד מבואר בדבריו של תרגום יונתן שבלעם הוא זה שגירה
את עמלק להילחם עם ישראל תיכף אחר יציאתם ממצרים
כשחנו ברפידים.

הצורה שבה בלעם גירה את עמלק להילחם בבני ישראל,
מצינו ב' דעות. או שיעץ עצה למלך עמלק - כמתואר
במדרש (אסתר רבה ז, ג):

ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים, ומהיכן בא
עמלק, אמר רבי פרוספדאי בשם רבי יוחנן שבא
מאצל בלעם הרשע, שבא לטל עצה ממנו, ואמר לו
יודע אני שבעל עצה אתה וגם פעל מחשבות רעות,
זכך הנוטל עצה ממך אינו נכשל. אמר לו ראה מה
עשו אמה זו למצרים, שעשו להם כפיה טובות,

7. לדברי ת"י לעיל (במדבר כב, ה) ש'בן בעור' אינו שם אביו של בלעם כי לאביו קראו בתואל. אלא זהו שמו של בלעם שנקרא כך מחמת שנבער מדעתו במה שרצה להאביד את
זרעו שלו. א"כ משמע שבלעם היה בעצמו מלך עמלק בזמן שיצאו בני ישראל ממצרים. כי בפסוק (בראשית לו, לב) נאמר שמלך עמלק היה 'בלע בן בעור' ובלע הוא כמשמעות
שם בלעם - המבוארת בת"י שביקש לבלוע את עם בית ישראל. ובן בעור הוא שמו של בלעם. וזהו שגירה את עמלק - את העם שמלך עליהם עמלק. וכך נאמר במדרש שכל טוב
(בראשית לו, לב).

והנה מה שמבואר בת"י (שמות יז, ח) שסיבת בואו של עמלק למלחמה היה בשביל לנקום את נקמת זקנו עשיו על עסק הברכות אינו סותר להנ"ל, כי בדברים אלו (נקמת עשיו)
פיתה בלעם את בני ממלכתו - עמלק להילחם עם בני ישראל. וניתן אף להביא מכאן שמסתבר שפי' שת"י כך סבר כי לטעם הא' שמלך עמלק הלך בעצת בלעם א"כ לא שייך להכניס
ככל את טעם זה שנתפרש בת"י שבאו לנקום נקמת זקנם ודו"ק.

מִצְרָיִם:

זהו מה שנאמר 'וחמושים עלו בני ישראל' ומתרגם יונתן "וְכָל יְהוָה עִם חֲמוּשֵׁי טַפְלֵי סְלִיקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" [וכל אחד עם חמשה ילדים עלו בני ישראל מארץ מצרים] דהיינו חמשה משפחות של ילדים. משפחתו שלו ועוד ארבעה משפחות שאימץ ממשפחות היתומים שהוריהם מתו במכת חושך.

זהו 'המעשים הטובים' שבני ישראל היו חמושים בהם בשעה שיצאו ממצרים כדברי התרגום ירושלמי. וזהו (ירמיהו ב.ב) 'כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעורייך' ומהו החסד מה שכל משפחה נרתמה לקחת על עצמה עוד ארבעה משפחות, שכמובן כל אחת מהם מנתה סכום גדול של ילדים כפי שהיה במשפחות יוצאי מצרים שנולדו ששה בכרס אחד, ואף שהיו עבדים ובדחק מצרים שכל אחד לא ידע בקושי כיצד להסתדר עם ילדיו שלו מ"מ לא נמנעו מלקחת על עצמם את משא היתומים, וזהו שנאמר במקרא: 'חסד נעורייך'.

ולפ"ז מובן שאין הכוונה שלכל משפחה היה אותו סכום של ילדים אלא לכל משפחה היה את הסכום שלה ותרגום יונתן לא מבאר מהו הסכום. וכאן מדובר על סכום המשפחות שזה היה בדיוק חמש חמש משפחות של ילדים לכל משפחה.

מכת ברד

למה הברד נקרא מגפה אל הלב?

במכת ברד נאמר "כִּי בַּפְּעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלַח אֶת כָּל מַגְפְּתֵי אֶל לִבְךָ" מהי המגיפה ששלחה אל הלב? תרגום יונתן מפרש שה' אמר להגיד לפרעה הנה אני שולח לך מכה מן השמים שתגרום לך להבין שכל המכות שקיבלת עד היום היו ממני, ולא נעשו ע"י כשפים של בני אדם (משה ואהרן). כפי שאכן קרא כמו שיובא להלן.

מיהו הירא את דבר ה'? ומיהו ואשר לא שם לבו לדבר ה'?

במכת ברד ניתנה אפשרות להציל את הבהמות על ידי הכנסתם לבית, ואכן נאמר בפסוק "הִירָא אֶת דְּבַר ה' מְעַבְדֵי פְרַעְהָ הַנִּיס אֶת עֲבָדָיו וְאֶת מִקְנֵהוּ אֶל הַבְּתִים", תרגום יונתן מדקדק את לשון היחיד שבפסוק - 'הירא' ומפרש שמדובר כאן על אדם אחד והוא 'איוב' שהיה מעבדי פרעה והיה ירא את דבר ה', הוא הניס את מקנהו לבתים.

על אותו משקל מפרש תרגום יונתן את הפסוק הבא: "וְאֶשֶׁר לֹא שָׁם לְבוֹ אֶל דְּבַר ה' וַיַּעֲזֹב אֶת עֲבָדָיו וְאֶת מִקְנֵהוּ בַּשָּׂדֶה" שמדובר כאן בבלעם שהיה מעבדי פרעה ולא היה ירא את דבר ה', - הוא עזב את מקנהו בשדה.

רש"י פירש שבנ"י יצאו חמושים בכלי מלחמה. אולם תרגום יונתן מפרש שחמושים היינו שכל אחד מישראל היה כפול חמש, - עם חמישה ילדים. ואולי מיאן בפירוש רש"י משום שהוקשה לו למה הוצרכו בנ"י לכלי מלחמה בהיותם מוקפים במשמר של ענני כבוד.

יש לעיין אם סכום זה הוא ממוצע, כלומר הסך הכללי של הילדים היה כפול חמש מהמבוגרים? או שזה הסכום המדויק לכל המשפחות כולם? עוד יל"ע אם לכל משפחה היה בסה"כ עשרה ילדים, חמשה לאב וחמשה לאם, או שהם נמנים יחדיו. וצ"ע.

עוד יש לדון אם דברים אלו עולים בקנה אחד עם המדרשים הרבים שהיתה אשה יולדת ששה או יותר בכרס אחד, והיו הילדים חוזרים מהשדות, (ראה בת"י שמות טו, ב). לאן נעלמו ילדים אלו ביציאת מצרים? וצ"ע.

בספר 'באר יוסף' לר' יוסף מסלנט זצ"ל (על פסוק זה) מבאר ביאור נפלא בדברי תרגום יונתן אלו.

את דבריו הוא פותח בקושיא נוספת על מה שמובא בתרגום ירושלמי (על פסוק זה) 'וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים' - 'חמושים במעשים טובים'. ותמה הבאר יוסף על איזה מעשים טובים מדובר הלא במקרא לא מפורש ולו ברמז זכר למעשים טובים אלו, ולהיפך נאמר 'ואת ערום ועריה' - וברש"י (שמות יב, ו) הביא את דברי רבי מתיא בן חרש שערום ועריה היינו 'שלא היו בידם מצות להתעסק בהם כדי שיגאלו', וא"כ מהם 'המעשים הטובים' שבני ישראל היו חמושים בהם.

ומבאר רבי יוסף מסלנט שהנה במכת חושך מתו ארבעה חלקים מבני ישראל, ונטמנו בג' ימי האפילה כדי שלא יראו המצרים שבני ישראל מתים. ולכאורה ילדיהם הקטנים של אותם יהודים שמתו, אלו שלא הגיעו לכלל עונש, אין שום סיבה שימותו, וא"כ בזמן מכת חושך נוצרו רבבות ואלפי יתומים מאב ואם שנותרו ללא כל מחסה. מה עלה בגורלם?

אלא שכאן צפה והתעוררה מידת החסד של זרע אברהם וכל משפחה ומשפחה מהמשפחות הנותרות אימצה את ילדיהם של ארבעה משפחות אחרות!. וכך לכל היתומים היה בית מחסה.

ונמצא שלכל משפחה היה חמש משפחות של ילדים, כי הלא מתו ארבעה חלקים מבני ישראל וא"כ משפחות החלק החמישי - הנותר, הוצרכו לגדל את ילדיהם עם עוד ארבעה משפחות של יתומים.

מה חולל הברד לעצים?

בפסוק נאמר (שמות ט, כב) "וַיִּבֶר הַבָּרָד בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם אֶת כָּל אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה מֵאֲדָם וְעַד בְּהֵמָה וְאֶת כָּל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה הִפָּה הַבָּרָד וְאֶת כָּל עֵץ הַשָּׂדֶה שִׁבַּר", תרגום יונתן מוסיף שהברד לא רק שבר את העצים אלא גם עקר אותם משורשם. וזהו נס ופלא כי אין זה פעולה טבעית מירידת הברד לעקור את העצים משורשם, אלא לשבור או לשרוף, וכאן מבואר שהברד פעל במעמקי האדמה.

כיצד השפיעה מכת ברד על פרעה, ומה היתה תגובתו?

מכת ברד הפחידה מאוד את פרעה עד כדי שפרעה קרא לברד 'קולות אלהים' (שמות ט, כח) ומתרגם יונתן 'קולות של קללה מלפני ה'', (שם). וזו הפעם הראשונה שפרעה קרא למשה ואהרן ואמר 'חטאתי'.

בפסוק נאמר שפרעה אמר 'חטאתי הפעם' (שמות ט, כז) ותרגום יונתן מבאר שלא הכוונה שרק הפעם חטאתי, אלא כעת פרעה הודה שחטא בכל מכה ומכה, וכמש"כ הרמב"ן (שם) "הפעם אודה לה' כי חטאתי לו והוא הצדיק ואני ועמי הרשעים שמרדנו בדבריו מאז ועד עתה".

כאן התקיים מה שאמר ה' להגיד לפרעה 'הנה אני שולח את כל מגפתי אל לבך', וכפי שהובא לעיל שתרגום יונתן ביאר שהמגפה הבאה אל הלב עניינה לגרום לפרעה להבין שאף כל המכות באו מה' ולא נעשו באמצעות כישופים של בני אדם, וכך אכן קרא, פרעה הבין שחטא לא רק במכה זו אלא בכל מכה ומכה.

תשובת משה להבטחת פרעה: 'ידעתי כי טרם תיראו'

פרעה ביקש ממשה ואהרן שיעתירו לה' שיסיר את הברד ואת 'קולות הקללה' שבאו עמו, והבטיח פרעה שלא יעכב יותר את בני ישראל, אולם משה אמר לו: (שמות ט, ל) "ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראו מפני ה'".

רש"י מפרש "ידעתי שעדיין אינכם יראים מפני ה' ומשתהיה הרוחה תעמדו בקלוקלכם".

אולם תרגום יונתן מפרש: "טרם תיראו - עדיין לא תיראו", כלומר ידעתי שעד שלא תשלחו בפועל את בני ישראל, תהיו יראים מפני ה' מחמת המכות הנוספות שהוא יכה בכם".

שני אישים אלו שהיו יועצי פרעה כמובא בגמרא (סוטה יא.) היו כנראה בעליהם של רוב מקנה מצרים שנשאר אחרי מכת דבר, וההכרח לכך הוא שכשפרעה רדף אחרי בני ישראל לאחר שיצאו ממצרים לקח עמו סוסים רבים ופרדות, ובמפרשים תמהו מנין היו לו בהמות? והלא כולם מתו במכת דבר, והנותרים מהדבר מתו במכת ברד? ותרצו שמהירא את דבר ה' לקחם, (מובא ברש"י שמות יד, ז) ואם כן בהכרח שזה היה כמות גדולה. (לביאור זה מדוקדק גם, מדוע מתרגם יונתן במקום לשון הרבים שבמקרא "הבתים" - "הבית", כי אמנם היו הרבה אורוות אך הם היו של אדם אחד).

גם לבלעם מוכרח שהיה צאן רב כי אחרת לא מסתבר שמכת ברד שהיא מכה על כל ארץ מצרים פגעה רק באדם אחד, וכנראה שהיו לו מקנה רב ולכן זה נחשב לפגיעה בכל מצרים.⁸

סופו של צאן לבן - בלעם

נקודה מעניינת יוצאת לשיטתו של תרגום יונתן שבלעם הוא לבן, (כפי שהובא לעיל) ולבן כידוע היה לו צאן רב שהגיע אליו ממסירותו של יעקב, וטרם שעזבו יעקב ניסה לרמות את יעקב בצאנו 'עשרת מונים', והנה באה מכת ברד וסתמה את הגולל על צאנו של לבן - בלעם, לא נותר בהם אחד.

בספר 'ברכת אברהם' הביא מ'האור יקרות' (במדבר כב ל) מקור נוסף לכך שבלעם איבד את מקנהו במכת ברד, דהנה כשיצא ללכת עם שרי בלק לקלל את ישראל חבש את חמורו וברש"י (במדבר כב, ל) הביא מהגמ' (ע"ז ד:): שאמרו שרי בלק לבלעם, מאי טעמא לא רכבת על סוסיא, והשיב להם 'ברטיבא שדאי ליה', פירוש - הסוס במרעה. וכך איתא בתרגום יונתן שם. וביאר את הכוונה בתשובת בלעם 'ברטיבא שדאי', על פי מה דאיתא בת"י כאן שבלעם שלא היה ירא את ה' השאיר את מקנהו בשדה ומתו במכת ברד, שבלעם ענה להם שסוסו מת בגלל שהשאירו במרעה בשעת מכת ברד, ומאז אין לו סוס...

מנין ירד הברד? ומהו אש מתלקחת בתוך הברד?

בתרגום יונתן מבואר שהברד יצא על הארץ מ'אוצרות השמים', (ת"י שמות ט, יח). וצורת ירידת הברד היתה 'אש מתלקחת בתוך הברד', ומתרגם יונתן שלא רק שהאש היתה מעורבת בברד - וכמו שכתב רש"י שהיה זה נס בתוך נס שהאש והברד עשו שלום ביניהם לעשות רצון קונם, אלא האש אף קיפצה והתלקחה בתוך הברד. (ת"י שמות ט, כד)

8. באופן אחר יש שביארו שאיוב לא הכוונה רק איוב אלא כמשל - איוב ודכוותיה, איוב ותלמידיו. וכן בלעם היינו בלעם ותלמידיו.

שביעי של פסח

מד' רוחות: "והיתה הדרך סגורה להם מארבעה רוחות. מימינם ומשמאלם היה מדבריות שמלאים נחשים שרפים ועקרבים. ומאחוריהם היה פרעה הרשע ומחנהו. ומלפניהם היה ים סוף".

כתגובה לכך הרגיע אותם משה רבנו ואמר: (שמות יד, יג-יד) "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם אֵל תִּירְאוּ הַתִּינָצְבוּ וַיֵּרְאוּ אֶת יְשׁוּעַת יְיָ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֲשֶׁר רָאִיתֶם אֶת מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תִסְפוּ לְרֹאשׁוֹתָם עוֹד עַד עוֹלָם: יְיָ יִלְחָם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרֹשׁוּן".

בתרגום יונתן מבואר שבשעה קשה זו נחלקו בני ישראל לארבעה כיתות ולכל אחת היה עצה משלה מה לעשות בשעה קשה זו, ומשה רבנו בפסוק זה פנה אל כל כת וכת ושילל את עצתם.

וכך כותב תרגום יונתן: "ארבעה כיתות נעשו בני ישראל על שפת ים סוף, אחת אמרה נרד לים. (מתוך פחד ויאוש) ואחת אמרה נשוב למצרים. ואחת אמרה נערוך כנגדם מערכי מלחמה. ואחת אמרה נצווח כנגדם ונערבב (נבלבל) אותם.

הכת שאמרה נרד לים, אמר להם משה אל תפחדו, חכו ותראו את ישועת ה' שיעשה לכם היום הזה.

הכת שאמרה נשוב למצרים, אמר להם משה לא תשובו, כי הראיה שראיתם את מצרים היום הזה, לא תשובו לראותם עד עולם.

הכת שאמרה נסדר לפניהם סדרי קרב, אמר להם משה לא תיכנסו איתם במלחמה, כי מלפני ה' יעשה לכם ניצחון קרב.

והכת שאמרה נצווח ונבלבל את המצרים, אמר להם משה "אתם תחרישון" - שתקו, ותנו יקר ותשבחות ורוממו לאלהיכם.

כיצד היה לבני ישראל אור ולמצרים חושך בשעת קריעת הים?

בתורה נאמר: (שמות יד, יט - כ) "וַיִּסַּע מֶלֶאךָּ הָאֱלֹהִים הַהַלֵּף לְפָנָי מַחְנֵה יִשְׂרָאֵל וַיִּלְחָף מֵאַחֲרֵיהֶם וַיִּסַּע עִמּוֹד הָעֵנָן מִפְּנֵיהֶם וַיַּעֲמֵד מֵאַחֲרֵיהֶם. וַיָּבֵא בֵּין מַחְנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחְנֵה יִשְׂרָאֵל וַיְהִי הָעֵנָן וְהַחֹשֶׁךְ וַיָּאָר אֶת הַלַּיְלָה וְלֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה כָּל הַלַּיְלָה".

ויש לדעת מי החשיך ומי האיר? האם אותו הענן ביצע

מהותו של יום שביעי של פסח • יום תשבחות

על מהותו של יום שביעי של פסח ניתן ללמוד ממה שהוסיף ת"י במשמעות המילה 'עצרת' שנאמרה בפסוק: (דברים טז, ח) "שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מִצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצַרְתָּ לַיְיָ אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה":

בַּיּוֹמָא קָמָא תְקַרְבוּן ית עוֹמְרָא וְתִיכְלוּן פְּטוּרֵי מַעֲלָלָתָא עֵתִיקָא. וְשִׁתָּא יוֹמִין דְּאַשְׁתִּינְדוּ תְהוֹן מְדֻשָּׁן לְמִיכּוּל פְּטוּרֵי מַעֲלָלָתָא חֲדָתָא. וּבַיּוֹמָא שְׁבִיעָאָה הַהוּא תְהוֹן בְּנִישׁוּן בְּתוּשְׁבָחָא קָדָם יְיָ אֱלֹהֵינוּ, לֹא תַעֲבֹדוּן עֵיבִידָתָא:

[ביום הראשון תקדיבו את העומר, ותאכלו מצות מתבואה ישנה ושישה ימים הנשארים תהיו מותרין לאכול מצות מתבואה חדשה. וביום השביעי הוא תהיו עצודים בתשבחות לפני ה' אלוהיכם, לא תעבדו עבודה].

ת" מבאר שמהותו של יום שביעי של פסח, הוא להיות אסופים בתשבחות לפני ה', וכענין התשבחות והשירה שאמרו בני ישראל ביום זה כשעברו את ים סוף.

קריעת ים סוף

מה התרחש במחנה ישראל טרם בקיעת הים?

בתורה מתואר שכאשר השיגו המצרים את בני ישראל ומצאום חונים על הים, נתייראו בני ישראל מאוד, וצעקו אל ה' - "וַיִּשְׂאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֵינֵיהֶם וְהִנֵּה מִצְרַיִם נֹסְעִים אַחֲרֵיהֶם וַיִּירְאוּ מְאֹד וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה'" (שמות יד, ט).

סיבת הבהלה מתוארת בתרגום שה"ש שיראל היו סגורים

ויהי הענן והחושך ויאר את הלילה - ... אבל הקב"ה אינו כן וכבר עשה דוגמא זו במצרים וכו', ואמר ויאר את הלילה ויהי הענן והחושך וכו', אם ענן למה חושך, ואם חושך למה ענן. א"ר אושעיה דו פרצופין היו, היה אור לישראל וחשך למצרים. (מדרש תהילים פכ"ז. וע"ע במכילתא כאן.)

בזכות מי נבקע הים?

כשמשה רבנו עמד בתפילה על שפת הים אמר לו ה': "מה תצַעַק אֵלַי דְּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִסְעוּ". (שמות יד, כח)

רש"י מפרש שה' אמר "מה תצַעַק אלי" שלא זו העת להאריך בתפילה, או שאין צורך בתפילה כי הדבר מוטל על השי"ת להצילם.

אולם תרגום יונתן מפרש: "ואמר ה' אל משה למה אתה עומד ומתפלל לפני, הרי תפילתם של עמי קדמה לשלך, דבר עם בני" ויסעו".

תרגום יונתן מבאר שאמירה זו אינה באה לשלול את תפילתו של משה, אלא להעדיף את תפילתם של בני ישראל ולומר שעל ידה זכו לישועה. והיות והם עומדים בניסיון האמונה, לא תועיל תפילת משה לחפות עליהם, אלא נדרש מהם להיכנס לים ולעמוד במבחן האמונה.

וכך איתא בחז"ל: "מה תצַעַק אלי - ר' שמעון בן יהודה אומר, מה תצַעַק אלי, כבר צעקתם קדמה לצַעַקְתָּךְ, שנאמר (יד, י) וייראו מאד ויצַעַקו בני ישראל אל ה'".

באמצעות מה נצטווה משה לבקוע את הים? באמצעות המטה? או באמצעות היד?

על אופן בקיעת הים נאמר בפסוק: (שמות יד, טז) "וְאָמַר הָרֶם אֶת מִטְּוֶה וְנִטָּה אֶת יָדְךָ עַל הַיָּם וּבִקְעָהוּ וַיִּבְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבֵּשָׁה":

ויש לידע מה נאמר למשה בציווי זה, כיצד יטה את ידו על הים? במטה? או ביד? או בשניהם?

אם כתוב הרם את מטך מובן שהוא בנטיית היד, והיה צריך להיות כתוב "ואתה הרם את מטך על הים" למה פירט הכתוב שני פעולות, הרמת המטה ונטיעת היד? והאם אכן הם שני

פעולה כפולה, מצד אחד האיר לבני" ומצד שני החשיך למצרים? או הענן החשיך ועמוד האש ההולך לפנייהם האיר?

פשוטו של מקרא משמע שעמוד הענן הוא שהאיר את הלילה, והתקשו המפרשים הלא עמוד הענן אינו עמוד האש שדרכו להאיר?

רש"י פירש שאכן עמוד האש הוא שהאיר את הלילה כמו בכל לילה. ועמוד הענן לא הסתלק כהרגלו לעת ערב אלא הלך לאחוריהם להחשיך למצרים⁹.

תרגום יונתן מתרגם את הפסוק באופן שמיישב את הפסוק כפשוטו של מקרא:

וּבָא בֵּין מַחְנֵה יִשְׂרָאֵל וּבֵין מַחְנֵה מִצְרַיִם, וַיְהִי הָעֲנָן חָצִי אֹרֶךְ וְחָצִי חֹשֶׁךְ, מִצַּד אֶחָד מִחֹשֶׁךְ עַל הַמִּצְרַיִם, וּמִצַּד אֶחָד מֵאִיר עַל יִשְׂרָאֵל כֹּל הַלַּיְלָה, וְלֹא קָרַב מַחְנֵה כְּנֻגַד מַחְנֵה לְעֹדוֹךְ סַדְדֵי קָרַב כֹּל הַלַּיְלָה.

ת"י מפרש כפשוטו שהעמוד המאיר הוא עמוד הענן, אשר מלבד מה שהיה מחשיך מצדו האחד לרודפים אחריהם, האיר באורח נס מצדו השני לישראל (והפסוק לא מדבר כלל על עמוד האש).

יש להוסיף שבת"י (שמות יג, כא) מבואר שגם בסדר הרגיל של הליכת מחנה ישראל עם ענני הכבוד ביציאתם ממצרים, היה עמוד הענן חוזר בלילה לאחוריהם להחשיך לרודפים אחריהם, (שלא יאיר לרודפים האור של עמוד האש שהלך לפנייהם והאיר בלילה). וא"כ נמצא שעצם נסיעת עמוד הענן לאחוריהם לא היה מאורע חריג שהתרחש רק בלילה זה. וכן גם הענן שהחשיך לרודפים אחריהם, החידוש שאירע בלילה זה, הוא שעמוד הענן גם האיר מצדו השני לישראל (וקבל את האבנים והבליסטראות שזרקו המצרים).

נמצא לדברי ת"י שאף בלילה זה עמוד האש הלך כדרכו לפני המחנה, אולם הרמב"ן (שם) כתב שעמוד האש נסע מלפניהם וחזר לאחוריהם ועמוד הענן עמד אחריו כדי להחשיך את אורו למצרים. ומדבריו עולה ששני העמודים עמדו סמוכים זה לזה ובלילה זה עמוד האש לא הנהיג את בני ישראל¹⁰.

כדברי ת"י מבואר במדרש:

9. האב"ע הביא שיטת רבי מרינוס ש'ויאר' את הלילה, משמעותו הפוכה שעמוד הענן בא 'והחשיך' את הלילה. והאב"ע משיג עליו שבכל שפה לא יתכן שיהיה פירוש מילה אחת - דבר והפכו. ועוד מדוע הוצרך להחשיך הלא ממילא הלילה חשך הוא. ולכן האב"ע פירש כרש"י ש'ויאר' את הלילה הולך על עמוד האש, שכך עשה מדי לילה מיום שיצאו ממצרים. וכן פירש הרשב"ם.

10. השלמה לפירוש הרמב"ן ראה בספורנו שבליילה זה לא הוצרכו ישראל להנחיתו של עמוד הענן (בפרט זה הספורנו סבור כרש"י ולא כהרמב"ן) מכיון שבבילי הבקיעה של ים סוף הנהיגום. ועמוד האש הלך מאחריהם כדי להתיך את התהומות שקפאו לפני בני ישראל כשעברו, והיה עמוד האש מתיך אותם והופך את הקרקע לטיט כדי שיטבעו המצרים בה.

פעולות שונות?

ובענין בקיעת המים הרי שלעומת פירוש המכילתא שהובא ברש"י שנבקעו כל מים שבעולם, תרגום יונתן מפרש שאף ים סוף עצמו לא נבקע כולו אלא נבקעו מימיו ל"ב שבילים, שביל לכל שבט, ולכן לא נאמר ויבקע הים אלא ויבקעו המים ביקועים רבים - י"ב בקעים.

דבר זה נמצא בחז"ל בכמה מקומות, אחד מהם הוא בפרקי דרבי אליעזר:

"ר' אליעזר אומר ביום שנקוו המים, בו ביום נקפאו ונעשו ל"ב שבילים שהם כנגד י"ב שבטים, ונעשו חומות מים ובין שביל לשביל חלונות, והיו רואים אלו את אלו וראו הקב"ה מהלך לפניהם... וכתוב 'בים דרכך ושבילך במים רבים ועקבותיך לא נודעו'... (פדר"א פמ"ב)

לאיזה גובה הזדקפו חומות המים מצדי הבקיעה?

בתורה לא נתפרש דבר זה אלא נאמר שהמים היו להם חומה מימינם ומשמאלם. ומה היה גובה החומה? תרגום יונתן על פסוק זה (שמות יד, כב) מבאר שהמים הזדקפו לגובה אדיר של שלוש מאות מיל מכל צד! (כשלוש מאות קילומטר!) ובני ישראל הלכו בתוך החרבה שבין חומות אלו, כשהקרקה היתה 'נגובה' - יבשה לחלוטין ולא בוציית מטיט ומים יחדיו. (ת"י שמות יד, כא) ושם עלו מעינות מתוקים ואילני מאכל ופירות ומגדים בקרקעית הים (ת"י שמות טו, יט).

במקום אחר מבואר בתרגום יונתן: שהזדקפות זו נעשתה היות והים המשיך לזרום והמים שהגיעו למקום הבקיעה נערמו בערמות ערמות וקפאו עד שהגיעו לגובה מופלג זה. (ת"י שמות טו, ח)

חידוש גדול זה מובא גם בגמ' במסכת סוטה (לד.) ובתוס' שם הקשו הרי כל המרחק מהארץ לרקיע הוא ג' פרסאות וכיצד הזדקפו לגובה כה רב? ומתרץ התוס' "שהיו המים נגדשין והולכין למעלה מהעננים". והביא עוד שדעת רבי לוי "שהיו הולכין עד לבו של רקיע". ובירושלמי: "שהיו הולכין עד בבל".

דבר זה שופך אור על מה שמבואר בתרגום יונתן על הפס' (דברים כה, יח) "ואתה עייף ויגע". שבני ישראל היו עייפים ויגעים מפחד הגלים שעברו בהם. הרי שמלבד רגשות השמחה היה גם פחד מהגלים האימתנים שהקיפו אותם.

האם בני ישראל עברו בקרקע נגובה או בבויץ?

בתרגום יונתן הנ"ל (שמות יד, כא) יש משמעות, שקרקעית הים היתה נגובה לחלוטין ולא בוציית מטיט ומים יחדיו. כי בת"י מתרגם 'וישם את הים לחרבה' - וְשָׁוִי יַתְּ יִמָּא נְגִיבָא.

תרגום יונתן נוקט כדעת רוב המפרשים שלא מדובר כאן בשני פעולות שונות, והפעולה הנדרשת היא נטית היד עם המטה על הים, ולשם כך הוצרך קודם להרים את המטה בידו.

ההדגשה של תרגום יונתן שנטית היד היתה עם המטה, באה בעיקר להוציא מהדעה המפרשת פסוק זה בשתי פעולות. א. הרם את מטך - השלך את מטך מידיך. ב. אח"כ נטה את ירך - היד ללא המטה על הים.

דעה זו הובאה במדרש:

"ואתה הרם את מטך - ... כך אמרו המצרים, לא היה יכול משה לעשות כלום אלא במטה, בו הכה היאור, בו הביא את כל המכות, כיון שבאו כלל ישראל לתוך הים והמצרים עומדים מאחוריהם, אמר הקב"ה למשה השלך את מטך, שלא יאמרו אילולא המטה לא היה יכול לקרוע את הים". (שמו"ר פכ"א)

צורת בקיעת הים

באיזה צורה נבקע הים?

בתורה מסופר כיצד נבקע הים, וכך נאמר: (שמות יד, כא) "וַיִּט מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ עַל הַיָּם וַיֹּאמֶר יְיָ אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קְדָיִם עֲצָה כָּל הַלַּיְלָה וַיִּשֶׂם אֶת הַיָּם לְחֶרֶב וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם".

מה היה הסוד של המטה של משה? ומדוע נבקעו המים ולא הים? הרי הפסוק מתחיל: 'ויולך ה' את הים', והפסוק מסיים: 'ויבקעו המים', ומדוע לא ויבקע הים?

תרגום יונתן מפרש את הפסוק כך: "ויט משה את ידו על הים במטה הגדול והנכבד, שנברא מבתחילה, ובו חקוק ומפורש השם הגדול והנכבד ועשרת האותות אשר הכה את מצרים ושלשת אבות וששת האמהות, ושנים עשר שבטי יעקב, ומיד נהג ה' את הים ברוח קדים חזקה כל הלילה ועשה את הים ליבשה, והתחלקו המים לשנים עשר גזרים כנגד שנים עשר שבטי יעקב".

מתרגום יונתן עולה סודו של המטה שהיה בידי משה, והוא שמטה זה נברא בששת ימי בראשית כמבואר במשנה באבות (פ"ה מ"ז) "עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות... ו"המטה". ראה בהגש"פ פניני ת"י (על "ובאותות זה המטה") שם הבאנו בהרחבה את סדר גלגולו של המטה עד שהגיע לידיו של משה.

מה היתה פעולת עמוד האש ועמוד הענן כנגד מחנה מצרים?

הדבר הראשון שאירע למצרים הנמצאים בים באשמורת הבוקר, הוא מה שמתואר בפסוק (שמות יד, כד) "וַיִּשְׁקֹף יְיָ אֶל מַחֲנֵה מִצְרַיִם בְּעֶמּוּד אֵשׁ וְעַנְן וַיִּהְיֶה אֵת מַחֲנֵה מִצְרַיִם".

מהי השקפה זו? ברש"י מביא את דברי המכילתא שעמוד האש וענן שיבשו את מקום ההליכה של המצרים בתוך הים, וכך עשו: "עמוד ענן יורד ועושה אותו כטיט, ועמוד אש מרתיחו, וטלפי סוסייהם משתמטות".

אולם תרגום יונתן מתרגם: שעמוד האש והענן השליכו עליהם דברים מלמעלה: "עמוד האש זרק עליהם חתיכות של אש, ועמוד הענן זרק עליהם ברד". (ת"י שמות יד, כד)

האם ה' ניער את המצרים כפשוטו? או להיפך חיזק אותם?

בתורה נאמר (שמות יד, כז) "וַיִּנְעַר יְיָ אֶת מִצְרַיִם בְּתוֹךְ הַיָּם" מהו לשון וינער? ניעור כפשוטו או פירוש אחר?

לאחר שמשה רבנו נטה את ידו בשנית על המים, החל הים לשוב לאיתנו לפנות בוקר, ובפסוק מתואר שמצרים 'נסים לקראתו' רש"י מפרש "שהיו מהוממים ומטורפים ורצין לקראת המים" תרגום יונתן מפרש: שהמצרים ברחו מול הגלים, ואז נאמר בפסוק "וינער ה' את מצרים בתוך הים" וכאן נחלקו רש"י ותרגום יונתן, רש"י מפרש: "שה' ניער אותם כאדם שמנער קדרה הופך את העליון למטה ואת התחתון למעלה כך היו עולין ויורדין ומשתברין בים, ונתן הקב"ה בהם כח לקבל את היסורים".

אולם תרגום יונתן מפרש ש'וינער' הכוונה שה' נתן בהם אומץ (מלשון חיזוק) שלא ימותו באמצע הים כדי שיקבלו את הפורענות המשתלחת להם, כלומר שלכאורה הוא סבור שלא היתה פעולת ניעור, אלא רק חיזוק אל מול הגלים.

האם המצרים חשו את עונשם?

חלק מהענין של הכאת המצריים בים, היה בשביל שישראל יראו את נקמת ה' במצרים וכמו שנאמר בתורה (שמות יד ל) "וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת מִצְרַיִם מֵת עַל שְׁפַת הַיָּם" מדוע נאמר "מצרים מת" בלשון יחיד?

אכן לשון היחיד מעוררת התפעלות מסוימת ודרשו בזה חז"ל באופנים שונים. תרגום יונתן מפרש "וראו ישראל את המצריים מתים ולא מתים מוטלים על שפת הים" דהיינו

אולם בתרגום על שיר השירים (א, ט) נאמר להדיא שהטיט לא נוגב, וכך מתואר שם: "שה' הוביש את הים אך את הטיט לא הוביש, ואז אמרו הרשעים וערב רב והנוכרים אשר ביניהם, את מי הים יכול הוא להוביש, אך את הטיט לא יכול להוביש. באותה שעה גבר כעס ה' עליהם ורצה להטביעם בתוך הים, כמו שהוטבעו פרעה וחילו, רכבו ופרשיו. אלמלא משה הנביא, שפרש ידיו בתפילה לפני ה', והשיב כעס ה' מהם. ופתח הוא וצדיקי הדור ההוא את פיהם ואמרו שירה, ועברו בתוך ים סוף ביבשה. בגלל זכותם של אברהם יצחק ויעקב אהובי ה'".

נקודה מעניינת נוספת מבואר בתרגום שה"ש הנ"ל, שבנ"י ישראל אמרו את השירה עוד בעודם בתוך הים, וראה להלן על 'ונאמר לפניו שירה חדשה'.

שקיעת המצרים בתוך הים

מתי החלה מפלת המצרים ומה התרחש בשעה זו בשמים?

שקיעת המצרים ומפלתם בתוך הים החלה באשמורת הבוקר, לאחר שהמצרים נכנסו במהלך הלילה לשבילי הבקיעה וניסו להשיג את ישראל, וכך נאמר בתורה: (שמות יד, כד) "וַיִּהְיֶה בְּאַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר וַיִּשְׁקֹף יְהוָה אֶל מַחֲנֵה מִצְרַיִם בְּעֶמּוּד אֵשׁ וְעַנְן וַיִּהְיֶה אֵת מַחֲנֵה מִצְרַיִם".

על המילים "ויהי באשמורת הבוקר", כותב תרגום יונתן: "ויהי בקדמת הבוקר, בזמן שמגיעים חיילי מרום לשבח את ה'". יתכן שתרגום יונתן רוצה ליישב כאן את דברי חז"ל הידועים (מגילה י'): שבשעה שטבעו המצרים בים סוף, בקשו מלאכי השרת לומר שירה, וה' אמר להם 'מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה'. וידוע שאין רשות למלאכי השרת לומר שירה אלא בזמן שנועד להם (מהמלאך של יעקב) ואם כן קשה כיצד רצו כלל לומר שירה בזמן שלא הוזמנו אליו?

לכך מיישב תרגום יונתן שאשמורת הבוקר זה הזמן שבו המלאכים אומרים שירה, ומפלת המצרים בים סוף היתה בשעה זו, ולפיכך המלאכים שממילא אומרים שירה רצו לומר שירה על מפלת המצרים, ועל כך ענה להם ה' 'מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה'.

אמנם יתכן גם להבין שכוונת תרגום יונתן להסביר את הלשון אשמורת וכמו שכתב רש"י שלשון זה קשורה לחלוקת המשמרות בשירת המלאכים עיי"ש.

הארץ את המצרים?

ישוב לדבר ניתן למצוא בדברי תרגום יונתן: "שלאחר שהטביע ה' את המצרים בים, הים והארץ היו התדיינו ביניהם זה עם זה כאחד מה לעשות עם גופות המצריים. הים אמר לארץ 'קבלי בניך', (שממך באו) והארץ אמרה לים 'קבל הרוגיך' (שהים הרגם), לא הים היה רוצה להטביע אותם, ולא הארץ רצתה לבלוע אותם, כדי שלא יתבעו ממנה ליום הדין הגדול לעולם הבא, כמו שיתבעו ממנה דמו של הבל, מיד נטה ה' את יד ימינו בשבועה על הארץ שלא יתבעו ממנה לעולם הבא, ופתחה הארץ את פיה ובלעה אותם".

וזוהו פירוש הפסוק 'נטית ימינך תבלעמו ארץ' כי הארץ לא הסכימה לקבל את הגופות עד שה' נשבע לה ביד ימינו שלא יתבע ממנה ליום הדין הגדול, על כך שקיבלה את גופות המצריים.

וְנֹאמַר לְפָנָיו שִׁירָה חֲדָשָׁה

האם שירת הים נאמרה לאחד שיצאו מן הים או קודם שנכנסו בתוכו?

המשנב"ב (תע"ג ס"ק ע"א) הביא בשם האחרונים, שיש לומר 'וְנֹאמַר', בסגול תחת האות נ' שהוא לשון עבר. כי הרי אין הכוונה לשירה שנשיר בעתיד. וכן אין הכוונה לשירה שנשיר בהמשך ההגדה, שהיא אינה שירה חדשה, אלא שירה שאמרו כבר בני ישראל על ים סוף.

אולם המנהג הוא לומר וְנֹאמַר - בלשון עתיד. וטעמו מתחלק לב', יש הסבורים שאפשר לומר שירה טרם שאירע הנס, ולכן מפרשים את וְנֹאמַר לפניו בלשון עתיד, שכבר כעת אנו אומרים שירה על הגאולה העתידה.

אכן ידועים דברי הגר"ח מבריסק זצ"ל שלא שייך לומר 'שירה' טרם שקרא הנס. ואף אדם בעל ביטחון אינו יכול לשורר על נס טרם שאירע בפועל. ודייק זאת מפסוקים בתהלים. ולדרכו מפרש העמק ברכה (דף קכד) את המנהג לומר וְנֹאמַר בדרך אחרת. שעל אף שההלל וההודאה הם על גאולתנו מגלות מצרים, מ"מ לא נכון לומר וְנֹאמַר שמשמעותו שירה רק על העבר - על הנס שהיה לאבותינו. אלא שירה זו היא 'שירה חדשה' מכיון שהיא נאמרת על הנס שלנו, על גאולתנו ועל פדות נפשנו. שהרי חייב אדם לראות את עצמו, כאילו הוא יצא

שהמצרים לא טבעו בים באופן שלא הרגישו את המתרחש עמם, אלא ישראל ראו את המצריים מוטלים על שפת הים במצב של מתים ולא מתים, וזוהי נקמת ה' שיחושו המצריים את עונשם. ולכן שייך לפרש "מת" כהוה ולא כעבר, ומוכן מדוע נכתב בלשון יחיד.

ישנם מדרשים רבים המתארים את הנקמה הגדולה שזכו ישראל בראותם את מצרים מתים. במכילתא דלהלן מצאנו מקור לפירושו של תרגום יונתן:

"וירא את ישראל את מצרים מת - מתים אין כתיב כאן, אלא מת על שפת הים, מתים ולא מתים, כענין שנאמר (בראשית לה, יח) "ויהי בצאת נפשה כי מתה" וכי מתה היתה, והלא כבר נאמר ותקרא שמו בן אוני, אלא מתה ולא מתה". (מכילתא)

ובפרקי דרבי אליעזר נאמר: "ר' לוי בר סימון אומר ביום הרביעי חנו ישראל על שפת הים מנגד לים והיו המצריים צפים כנודות על פני המים, ויצא רוח צפון והשליך אותם והביא אותם ואמרו אלו פלטרין של פרעה ואלו הנוגשים היו מכירין כל אחד ואחד שני וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים". (פדר"א פכ"ב)

נפילת המצרים בתוך הים היתה ביטול גאוותם

בשירת הים הודו בני ישראל לה' על ששיקע את המצרים בתוך הים, וכך אמרו: (שמות טו, א) "אֲשִׁירָה לַיְיָ כִּי גָאָה גָאָה סוֹס וְרִכְבּוֹ רָמָה בַיָּם". מה ענין גאה גאה - לסוס ורוכבו רמה בים? האם זו בלבד גאוותו של הקב"ה שהטביע סוס ורוכבו?

תרגום יונתן מפרש: "נודה ונשבח לפני ה' הרם שמתגאה על הגאים ומתנשא על המתנשאים, כל מי שמתגאה לפניו, הוא במאמרו נפרע ממנו".

מתרגום יונתן מתבאר שמי שמתגאה לפני הקב"ה צפוי בעצמו להוכיח לכל מי הוא הגאה האמיתי. ולכן ראו ונוכחו המצרים לדעת מי הוא גאה ונשא, כי גאוותם - סוסייהם ורוכביהם שעליהם כל גאוותם טבעו בים, וזהו כי גאה גאה - שבירת גאוות הרשעים בדבר שגאים בו, שבמקרה כאן היתה באמצעות טביעת הסוס ורוכבו.

וכך אמרו במכילתא: "כי גאה גאה - מתגאה הוא על כל המתגאים, שבמה שאומות העולם מתגאים לפניו, בו הוא נפרע מהם". (מכילתא שמות טו, א)

מה היה הדיון בין הים לארץ בזמן קריעת ים סוף?

במקום נוסף בשירת הים הזכירו בני ישראל את ישועת ה' בהטבעת המצרים בים, וכך אמרו: (שמות טו, יב) "נְטִיטָה יְמִינֶךָ תְּבַלְעֵמוּ אֶרֶץ". מדוע הוצרך ה' לנטות את ימינו כדי שתבלע

עתה ממצרים. ולכן אומרים וְנֹאמֵר - שכעת אנו נאמר 'שירה חדשה' על גאולתנו ממצרים.

והנה בתרגום שה"ש (א, ט) ישנה משמעות שבני אמרו את שירת הים עוד טרם שעברו את הים. וכך מתואר שם:

כַּד נִפְקוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, דְּדָפוּ פְּרַעָה וּמִשְׁדֵּי־תִיָּהּ
בְּתִרְהוֹן בְּרִתִּיבִין וּבְפִרְשִׁין. וְהוּת אֹרְחָא סְגִירָא לְהוֹן
מֵאֲרַבְעָה סְטִרְהוֹן. מִן יִמִּינָא וּשְׂמָאלָא הוּוּ מְדַבְּרִין
דְּמִלְוִן חִיּוּן קָלוּ וְעַקְרִבִין. וּמִן בְּתִרְהוֹן הוּוּ פְּרַעָה
רְשִׁיעָא וּמִשְׁדֵּי־תִיָּהּ, וּמִן קְדָמִיהוֹן הוּוּ יִמָּא דְסוּף מַה
עַבְד קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא אֲתַגְלִי בְּכַח גְּבוּרְתִּיהָ עַל יִמָּא
וְנִבְיָא יֵת מִיָּא וְיֵת טִינָא לֹא נִבְיָא. אֲמָרוּ רְשִׁיעִיָּא וְעַדְבְּלָאִין
וְנִבְרָאִין דִּי בִינְהוֹן יֵת מוֹי דִּימָּא יְכִיל לְנִבְיָא וְיֵת טִינָא
לֹא יְכִיל לְנִבְיָא. בְּהִיָּא שְׁעֵתָא תְּקַף רוּגְזָא דִּי עֲלִיהוֹן.
וּבְעָא לְשִׁנְקוּתְהוֹן בְּמוֹי דִּימָּא הִיבְמָא דְאֲשִׁתְּנָקוּ פְּרַעָה
וְחִלּוּתְהוֹי דְתִיבּוּהוֹי וּפְרִשׁוּהוֹי וְסוּסוֹתוֹי. אֲלֹלִי מוֹשֶׁה
נְבִיָּא דְפִרְשׁ יְדוֹי בְּצִלוֹ קְדָם יְיָ וְאֲתִיב רוּגְזָא דִּי מְנַהוֹן.
וּפְתַח אִיהוּ וְצִדִּיקִי דְדָא הוּוּ יֵת פּוּמְהוֹן וְאֲמָרוּ שִׁדְרָתָא.
וְעַבְרוּ בְּגוּ יִמָּא דְסוּף בִּיבְשֵׁתָא. בְּגִין זְכוּתָא דְאֲבָרְהָם
יְצַחַק וְיַעֲקֹב רְחִימִיָּא דִּי.

כאשר יצאו בני ישראל ממצרים, דדפו פרעה ומשדיתיה אחריהם ברכב ופרשים. והיתה הדרך סגורה להם מארבעה רוחות. מימינם ומשמאלם היה מדבריות שמלאים נחשים שרפים ועקרבים. ומאחוריהם היה פרעה הרשע ומחנהו. ומלפניהם היה ים סוף. – מה עשה הקדוש ברוך הוא? התגלה בכח גבורתו על הים והוביש את הים ואת הטיט לא הוביש. אמרו הרשעים וערב רב והנוכדים אשר ביניהם, את מי הים יכול הוא להוביש, אך את הטיט לא יכול להוביש. באותה שעה גבר כעס ה' עליהם. ורצה להטביעם בתוך הים, כמו שהוטבעו פרעה וחילו, רכבו ופרשיו. אלמלא משה הנביא, שפרש ידיו בתפילה לפני ה', והשיב כעס ה' מהם. ופתח הוא וצדיקי הדור ההוא את פיהם ואמרו שירה. ועברו בתוך ים סוף ביבשה. בגלל זכותם של אברהם ויעקב, אהובי ה'.

הרי שקודם אמרו שירה ורק אח"כ עברו את הים.

וכך כבר מובא במכילתא (סוף פרשה ב) על הפסוק (שמות יד, יד) 'יִלְחַם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרִשׁוּן שְׂנֵאמַר עוֹד קוֹדֵם הַבְּקִיעָה:

"רבי אומר, ה' ילחם לכם, המקום יעשה לכם נסים וגבורות, ואתם תהיו עומדין ושותקין? אמרו ישראל למשה רבינו, משה, מה עלינו לעשות? אמר להם, אתם תהיו מפארים ומרוממים, ונותנין שיר ושבח וגדולה ותפארת למי שהמלחמות שלו. כעניין שנאמר, 'רוממות אל בגרוגם' (תהלים קמט)... באותה שעה, פתחו ישראל פיהם ואמרו שירה, 'אשירה לה' כי גאה גאה".

הרי שלאחר הדין ודברים עם הכת שאמר לה משה 'אתם תחרישון' פתחו ואמרו את השירה.

לאור זאת יתכן שדברים אלו רמוזים גם בתרגום יונתן, במה שענה משה לכת הרביעת שיעצה לבלבל את המצרים בקולות: (ת"י שמות יד, יד - הובא לעיל באריכות) "והכת שאמרה נצווח ונבלבל את המצרים, אמר להם משה "אתם תחרישון" - שתקו, ותנו יקר ותשבחות ורוממו לאלהיכם".

הרי שמשה אמר להם לתת יקר ותשבחות עוד קודם שנכנסו לים, אמנם אלמלא דברי המכילתא הנ"ל יש לדחות שאין הכוונה ל'שירת הים' אלא לתשבחות בעלמא. אך לאחר הדברים הנ"ל יתכן מאוד שזה כוונתו.

והנה אין בדבר סתירה ליסודו של הגר"ח שלא ניתן לומר שירה טרם שאירע הנס, כי ידוע מה שאמר הגר"יז (בנוגע לקושיא אחרת מיהושפט (דה"י ב, פרק כ) שהעמיד משוררים קודם המלחמה ששוררו 'הודו לה כי טוב') שכל יסוד הגר"ח הוא כאשר רוצה אדם לשורר על סמך בטחונו בה'. אולם על סמך הבטחת נביא ניתן לשורר אף קודם בא הנס. ואף כאן כשעמדו ישראל על ים סוף, שוררה השירה על פי גדול הנביאים - משה רבנו. (ועיין בזה באילת השחר על התורה)

יהי רצון שנוכה במהרה לליל שימורים הרביעי:

"דביעאה - כד אתגלי למפדוק עמא בית ישראל מביני עממיא". (ת"י שמות יב, מב) במהרה בימינו אמן.

פסח כשר ושמה!